

Пам'яткоохоронна робота в Острозі у 1920-х – 1930-х роках

Згідно з умовами Ризького мирного договору, укладеного 18 березня 1921 року між Другою Річчю Посполитою, з одного боку та Російською Соціалістичною Федеративною Радянською Республікою і Українською Соціалістичною Радянською Республікою, з іншого, серед низки етнічних українських земель до Польщі відійшла й Західна Волинь. Ця подія лише закріпила реальне перебування регіону під польським контролем і функціонування тут з 4 лютого 1921 року Волинського воєводства, до складу якого входив і Острог.

Початок організації збереження пам'яток старовини в Острозі тісно пов'язаний з Міністерством віровизнань і народної освіти, яке безпосередньо керувало пам'яткоохоронною роботою у Другій Речі Посполитій. Воно постало з Департаменту віровизнань і народної освіти, утвореного 31 січня 1917 року [13, 5; 21, 310]. Одночасно з цією структурою контроль над збереженням пам'яток старовини провадило Міністерство культури і мистецтва, утворене 5 грудня 1918 року [13, 84]. Для допомоги в організації пам'яткоохоронної роботи у 1920 році до складу воєводських управлінських структур було включено пам'яткоохоронні відділи, які за польською термінологією отримали назву консерваторських, а також реставраційні комісії. Вони відповідали за проведення інвентаризації, збереження та реставрацію пам'яток старовини.

Усі вище зазначені рішення набули правової сили в Острозі після утворення Волинського воєводства. Зокрема, за розпорядженням Ради Міністрів Польщі від 26 вересня 1921 року тут набув чинності декрет від 31 жовтня 1918 року про опіку над пам'ятками культури і мистецтва [14, 168]. А 8 листопада 1921 року в Луцьку був створений воєводський відділ Міністерства культури і мистецтва Польщі [16]. Він розглядав справи надання дозволів на знищення, реконструкцію, оздоблення, перебудову нерухомих пам'яток старовини: костелів, церков, синагог, замків, палаців, ратуш, веж, дзвіниць, які знаходилися у державній чи приватній власності і мали історичну чи мистецьку цінність. Відділ здійснював нагляд над вивезенням пам'яток старовини, видавав дозволи на проведення археологічних розкопок, вписував пам'ятки старовини до державного інвентаря пам'яток Польщі. Волинський воєводський відділ Міністерства культури і мистецтва Польщі очолював реставратор З. Морвіц [1, 218].

До складу волинського воєводського управління входила і реставраційна комісія [3, 21]. Так, на її засіданні 27 січня 1927 року

Пам'яткоохоронна робота в Острозі у 1920-х – 1930-х роках

обговорювалося питання збереження цінних реліквій, якими були бронзові підсвічники, виготовлені 1575 року на замовлення князя К. Острозького. Один з них знаходився в Дубно, другий – в Корці. Воєводська реставраційна комісія прийняла рішення реставрувати підсвічники і повернути їх музею імені князів Острозьких у місті Острозі [3, 22].

17 лютого 1922 року Міністерство культури і мистецтва було ліквідоване. Усі справи, що стосувалися його компетенції, передавалися Міністерству віровизнань і народної освіти. У 1924-1931 роках керівництво пам'яткоохоронною роботою здійснював департамент мистецтва, а в 1931-1936 роках – департамент культури і мистецтва. У 1936-1939 роках цю функцію виконував департамент науки і вищих шкіл Міністерства віровизнань і народної освіти [10, 191-192, 200; 9, 3; 8, 1].

У своїй діяльності зі збереження архітектурних шедеврів загальнопольські і воєводські державні структури спиралися на підтримку Державного об'єднання реставраторів давніх пам'яток, яке призначало уповноважених у кожне з воєводств Другої Речі Посполитої. З 1924 року функції уповноваженого цього об'єднання у Волинському воєводстві виконував Я. Гоффман. З 1926 року уповноваженою під час проведення реставраційних робіт на теренах воєводства була призначена І. Савицька [18, 159].

Третя конференція окружних консерваторів, що проходила 24-25 червня 1922 року, прийняла рішення про поділ Польщі на 8 консерваторських округів. Одним з них став округ (за № 6) з центром у місті Любліні, який включав у себе Люблінське і Волинське воєводства. Цей округ очолив консерватор М. Древо. З 1923 року Люблінський округ включав у себе Люблінське, Волинське і Поліське воєводства, тобто на три воєводства призначався один реставратор [18, 159].

Наступною ланкою у пам'яткоохоронній роботі Польщі, яка знайшла безпосереднє втілення в Острозі, стало розпорядження міністра віровизнань і народної освіти від 17 травня 1924 року про скликання з'їздів Ради реставраторів. Ці зібрання отримували повноваження вирішувати питання фінансування відновлення і збереження культурно-історичної спадщини Польщі.

Так, проблеми пам'яткоохоронної роботи обговорювалися на XII загальнопольському з'їзді Ради реставраторів, що відбувся на Волині 20-24 вересня 1927 року [3, 65]. На ньому були присутні волинський воєвода В. Мех, єпископ-прелат А. Словицький, начальник відділу мистецтва Міністерства віровизнань і народної освіти, архітектор Я. Войцехівський, радник міністра в департаменті мистецтва цього ж міністерства доктор А. Лаутербах, реставратор Люблінського, Поліського та Волинського воєводств архітектор Є. Сеніцький, реставратор Віленського і Новогрудського воєводств

Й. Ремер, реставратор Львівського, Тернопільського і Станіславського воєводств доктор І. Пйотровський, реставратор Варшавського та Білостоцького воєводств З. Роковський, реставратор Познанського і Поморського воєводств доктор Н. Пайздерський, реставратор міста Варшави і Лодзького воєводства архітектор Т. Вишневський, реставратор Сілезького воєводства доктор Т. Добровольський і доктор З. Морвіц зі Львова [12, 397].

20 вересня 1927 року на засіданні з'їзду волинський воєвода В. Мех підняв питання про призначення окремого окружного реставратора для Волинського воєводства, а не єдиного реставратора на три воєводства з місцеперебуванням у Любліні [12, 398]. Розглядалися також питання про охорону пам'яток міста Луцька: замку Любарта, синагоги, руїн вірменської церкви [2, 191-192].

21 вересня 1927 року засідання з'їзду Ради реставраторів продовжилося в Острозі. На ньому було вирішено передати місцевому музею опіку над замком князів Острозьких, провести дрібний ремонт аттика вежі Гальшки, замурувати Красногорську (Луцьку) браму для пішоходів, проводити археологічні розкопки та історичні дослідження замку лише з дозволу реставраційних служб [12, 390]. Увагу учасників з'їзду привернув костел і монастир францисканців у містечку Межирич поблизу Острога. Було ухвалено провести його архітектурні обміри, скласти кошторис ремонтних робіт і внести його до сеймиківого бюджету.

Таким чином, XII з'їзд Ради реставраторів Другої Речі Посполитої звернув увагу на питання організації пам'яткоохоронної роботи у Волинському воєводстві. Його здобутком можна вважати аналіз стану збереження культурної спадщини Волині, виділення коштів на ремонтні та реставраційні роботи, необхідні для збереження архітектурних пам'яток або повернення первісного вигляду давнім спорудам, розробку конкретного плану реставрації пам'яток Волині. При цьому варто зазначити, що увагу делегатів з'їзду привернули насамперед архітектурні пам'ятки польської культури: споруди римо-католицької церкви, палаци, садиби (резиденції) польської знаті.

Рішення та рекомендації XII з'їзду Ради реставраторів Польщі, що проходив у Волинському воєводстві, були враховані при розробці і прийнятті розпорядження Президента Другої Речі Посполитої від 6 березня 1928 року про опіку над пам'ятками старовини [19, 101]. На підставі статті 9-ої цього документу створювалися окружні реставраційні комісії, до складу яких входили воєвода, реставратор і помічник реставратора. Членство в окружній реставраційній комісії становило 3 роки. Основне завдання окружних реставраційних комісій полягало в організації пам'яткоохоронної діяльності на підпорядкованій їм території. Комісія виконувала

Пам'яткоохоронна робота в Острозі у 1920-х – 1930-х роках

розпорядження міністра віровизнань і народної освіти безпосередньо на місцях [11, 14].

Одним з найвагоміших правових актів Польщі в організації пам'яткоохоронної роботи стало розпорядження міністра віровизнань і народної освіти від 17 липня 1928 року про укладання реєстру пам'яток старовини [15, 265]. За цим розпорядженням пам'ятки поділялись на нерухомі (пам'ятки мистецтва, архітектурні споруди) та рухомі (пам'ятки мистецтва, археологічні пам'ятки, палеонтологічні знахідки, архівні та бібліотечні збірки). Взяття їх на облік проводилося у кожному воєводстві. Виняток становили твори мистецтва і рукописи, які перебували в католицьких костелах. При внесенні пам'ятки до реєстру реставратор повинен був вказати такі дані: місце, де була знайдена пам'ятка (назва місцевості, повіт, гміна); дату чи століття її створення; опис пам'ятки; ім'я, прізвище і адресу власника пам'ятки. У хронологічному відношенні реєстрові підлягали пам'ятки X – першої половини XIX ст. [20, 379].

Контролюючим органом цієї всепольської акції стало Інвентаризаційне бюро, створене 1929 року у Варшаві. Сюди надходили описи і фотографії пам'яток старовини, укладався їх каталог. Найбільшими помічниками Інвентаризаційного бюро стали окружні реставратори і воєводські відділи мистецтв. Усі реставратори укладали спеціальні інвентаризаційні картки. Кожна інвентаризаційна картка пронумеровувалась, зазначався місяць, рік, а іноді навіть і день її виготовлення. Це давало можливість прослідкувати хід та результати укладення реєстру пам'яток – вагомого складника пам'яткоохоронної роботи та історично-краєзнавчих досліджень на теренах Польщі, у тому числі й у Волинському воєводстві [20, 389].

Для його більшої повноти Рада міністрів Другої Речі Посполитої 25 вересня 1932 року видала спеціальне розпорядження. Тут зазначалось, що громадяни країни зобов'язані повідомляти реставраторів і Інвентаризаційне бюро про історичні пам'ятки, які знаходяться у їх приватній власності, для внесення до каталогу пам'яток старовини Польщі. Таким чином, такі громадяни забезпечували належний стан утримання скарбів минувшини. Для виконання цього розпорядження була прийнята спеціальна інструкція щодо обліку пам'яток [7, 1-13].

Темпи виконання вищезазначеного заходу залежали від державної допомоги. Кошти на це виділяв Фонд праці Другої Речі Посполитої. За виділені гроші наймались безробітні архітектори і фотографи, які виконували виміри і фотографування пам'яток старовини [20, 381]. Водночас при укладенні реєстру державна влада зверталася до громадян із закликом самим досліджувати, обліковувати і берегти місцеві реліквії. Так у 1931 році волинський воєвода Г. Юзевський звернувся до священників

*Історія музейництва, пам'яткоохоронної справи,
краєзнавства і туризму в Острозі та на Волині*

із листом-відозвою про виявлення стародавніх пам'яток краю, зокрема, творів малярства. Перед священиками ставились такі вимоги щодо подання відомостей про малярські пам'ятки старовини: приблизний час створення твору (століття); автор реліквії (якщо відомий); опис картини; вказати, чим написаний твір (якою фарбою – олійною чи масляною або олівцем). Далі зазначалося, що однією з умов відповіді на лист-відозву є подання оригіналу чи фотографії пам'ятки мистецтва. На підставі зібраних матеріалів і після їх фахової оцінки у населені пункти, де знаходились ці старожитності, висилались спеціалісти-фотографи, які мали провести зйомки пам'яток старовини [4, 3-6].

Укладання реєстру пам'яток Другої Речі Посполитої, у якому визначальна увага зверталася на городища, замки, палаци, культові споруди та інші архітектурні об'єкти, давало змогу оцінити стан пам'яток і проводити ремонтні та реставраційні роботи. Так, реставратор Волинського воєводства Ю. Дуткевич розробив план фінансування укладання реєстру і відновлення пам'яток старовини Волинського воєводства на 1934 рік у сумі 22600 злотих [11, 101]. Серед пам'яток історії краю планувалось провести реставрацію міської башти Острога [11, 99].

Справу, розпочату у Волинському воєводстві К. Півоцьким та Ю.Дуткевичем, у 1936-1938 роках продовжив на посаді окружного реставратора мистецтвознавець З. Ревський. У 1936 році він провів інвентаризацію старих дерев'яних церков Волинського воєводства, які до цього часу були недостатньо вивчені [17, 430]. Під керівництвом З. Ревського проводились реставраційні роботи в Острозькому замку, врятовано багато костелів і церков, а також об'єктів світської архітектури. У 1937-1938 роках ремонтні роботи були проведені на 20 пам'ятках.

Згадуючи через багато років пам'яткознавчу працю у Волинському воєводстві, колишній волинський окружний реставратор З. Ревський писав: „Я старався дати Волині все, що міг. Боровся за збереження пам'яток польських, українських, єврейських, караїмських, вірменських. Дружив з представниками усіх народів, поважав любов до минулого усіх інших жителів Волині, а не лише поляків” [6].

Таким чином, у пам'яткоохоронній діяльності Острога у 1920-х-1930-х рр. визначальна увага зверталася на проведення реконструктивних робіт. Відбувалося відновлення насамперед пам'яток польської культури: костелів, Острозького замку, шляхетських будівель, пам'ятників визначним особам з історії Польщі. Така діяльність здійснювалася під керівництвом Міністерства віровизнань і народної освіти на підставі відповідної законодавчої бази. Її основу складала розпорядження президента Другої Речі Посполитої від 6 березня 1928 року про опіку над пам'ятками старовини, доповнене відповідним

Пам'яткоохоронна робота в Острозі у 1920-х – 1930-х роках

рішенням Ради міністрів від 2 квітня 1928 року, а також розпорядження міністра віровизнань і народної освіти від 17 липня 1928 року про укладання реєстру пам'яток старовини. Помітну роль у проведенні реконструктивних робіт стосовно архітектурних пам'яток Волині відіграли робота і рішення XII загальнопольського з'їзду Ради реставраторів, що відбувся на теренах воєводства у вересні 1927 року.

Література

1. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України, ф. 26, спр. УК-18.
2. Відділ рукописів Львівської наукової бібліотеки ім. В. Стефаника Національної академії наук України, ф. 26, спр. УК-25.
3. Державний архів Волинської області (далі – ДАВО), ф. 46, оп. 1, спр. 3354.
4. ДАВО, ф. 46, оп. 2, спр. 54.
5. ДАВО, ф. 36, оп. 9, спр. 13.
6. Ревський З. „Я їхав на Волинь, як закоханий жених до нареченої” //Молодий ленінець. – 1988. – 15 жовтня.
7. Центральний державний історичний архів у Львові, ф. 535, оп. 8, спр. 18.
8. Archiwum Akt Nowych (далі AAN), zesp. 3, syg. 117.
9. AAN, zesp. 8, syg. 2-7/6.
10. AAN, zesp. 8, syg. 322-323.
11. AAN, zesp. 14, syg. 7027.
12. AAN, zesp. 14, syg. 7030.
13. Dziennik praw Państwa Polskiego. – 1918. – Warszawa: Tioczono w Drukarni Państwowej z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1919. – 182 s.
14. Dziennik urzkdowy Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, tioczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1921. – 264 s.
15. Dziennik urzkdowy Rzeczypospolitej Polskiej. – Warszawa: Drukarnia Państwowa, tioczono z polecenia Ministra Sprawiedliwości, 1928. – 588 s.
16. Dziennik urzkdowy wojewydzstwa Woiyckiego – 1922. – 28 kwietnia.
17. Hoffman J. Bibliografia Woiynia //Rocznik Woiycki. – 1939. – № 8. – S. 333-477.
18. Gurba J. Ochrona zabytkyw archeologicznych wojewydzstw Lubelskiego i Woiyckiego – VI okrkg konserwatorski lubelski w latach 1920-1928 //Zamojszczyzna i Woiyc w minionym tyślecie. Historia, kultura, sztuka. Konferencja naukowa. Zamońж, 25-26 lutego 2000 r. – Zamońж: Muzeum Zamojskie w Zamońciu, 2000. – S. 159-162.
19. Kowalczyk I. Powołanie i dziaialnońж Towarzystwa Opieki nad Zabytkami Przesziońci z perspektywy siedemdziesikciu lat //Ochrona zabytkyw. – 1978. – № 2. – S. 99-103.
20. Lewicki I. Inwentaryzacja zabytkyw w okresie dwuziestolecia mikdzywojennego // Ochrona zabytkyw. – 1999. – № 1. – S. 375-390.
21. Nauka Polska. – 1928. – T. IX.